

KAZAK HALK HEKİMLİĞİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR*

STUDIES ON KAZAKH FOLK MEDICINE

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ

Karlygash ASHIRKHANOVA**

ÖZ

Halk kültürü ile yapılan çalışmaların içerisinde halk hekimliğinin önemli yeri vardır. Halkımız geçmişten günümüze kadar karşılaştığı çeşitli hastalıklara karşı tedavi yolunda sık sık halk hekimliğine başvurmuşlardır. Halk arasındaki çeşit çeşit uygulanan tedavi hakkında yazılı kaynaklar da günümüze dek gelmiş. Bu çalışma kazak halk hekimliği üzerine Kazakistan ve Rusya’da yapılan çalışmaların açıklamalı kaynakça denemesidir. Makalede kitaplar, kitap bölümü, makaleler, tez çalışmalar taranmış, elde edilen bilgilere kısaca açıklamalı bibliyografya şeklinde yayın yılına göre sıralanıp verilmiştir. Halk hekimliği üzerine yapılan Rus ve yabancı araştırmacıların çalışmaları dahil yerli araştırmacıların çalışmaları da tespit edilmiştir. Makalemizde halk hekimliği üzerine yapılan bilimsel araştırmalara yer vermeyi uygun gördük. Çalışma esnasında tespit ettiğimiz gibi bilimsel değer taşımayan oldukça çok sayıda yazılar mevcuttu. Ele aldığımız eserler kazak halkının kültür hazinesi olan halk hekimliğinin değeri ve tarihi, önemi vs. ortaya koymakta, bir diğer taraftan da yazıldığı dönemde halkın yaşam hayatını yansıtan, geçmişi ve bugününü söz eden çalışmalardır. Emperyalizmin etkisinden kaybolmaya yönelen halk kültürünün temel kaynağı halk hekimliği konusunda bilim dünyasında farklı görüşler ve çalışmalar, çeşitli konuların inceleme ve araştırma alanı olmuştur. Bu çalışmada ilk olarak Kazakistan’da Halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalar kitaplar, tezler, makalelerin bibliyografyası değerlendirilmiştir. Çalışmaların içeriğine açıklamalı inceleme yapılmıştır. Makalede Kazakistan’da Halk Hekimliği ile çalışmalar kitaplar, tezler, makaleler olmak üç başlık altında incelenmiştir. Makale “Kazakistan’da halk hekimliği” tez çalışmasından üretilmiştir.

Anahtar sözcükler: halk hekimliği, kazak halk bilimi, bibliyografya, halk kültürü, halk bilimi.

ABSTRACT

Folk medicine has an important place in studies with folk culture. Our people have often resorted to folk medicine for the treatment of various diseases they have encountered from

* Bu makale Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde, Prof. Dr Nedim BAKIRCI danışmanlığında yürütülen “Kazakistan’da halk hekimliği” tez çalışmasından üretilmiştir.

** ORCID: [0000-0002-6628-5702](https://orcid.org/0000-0002-6628-5702), Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Polylingual Education Faculty, ashirkhanovak@gmail.com.

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

the past to the present. Written sources about the various treatments applied among the people have survived to the present day. This study is an annotated bibliography study of Kazakh folk medicine in Kazakhstan and Russia. In the article, books, book chapters, articles, thesis studies are scanned and the information obtained is given as an annotated bibliography. Studies of Russian and foreign researchers on folk medicine have been identified. We found it appropriate to include scientific research on folk medicine in our article. As we identified during the study, there were quite a few articles that did not have scientific value. The works we have studied include the history and importance of folk medicine, the cultural treasure of the Kazakh people. On the other hand, it is the work that reflects the life of the people in the period it was written, from the past and the present. The main source of folk culture, which has turned towards the disappearance from the influence of imperialism, has been the field of research and research on different topics, different views and studies in the world of science on folk medicine. In this study, the bibliography of the books, theses and articles on folk medicine in Kazakhstan was evaluated first. An annotated examination was made on the content of the studies. In the article, studies with Folk Medicine in Kazakhstan are examined under three titles: books, theses and articles.

Keywords: folk medicine, Kazakh, bibliography, folk culture, folklore

АННОТАЦИЯ

Народная медицина занимает важное место в изучении народной культуры. Наши предки часто обращались к народной медицине для лечения различных заболеваний, с которыми они столкнулись с прошлого по настоящее время. Письменные источники о различных методах лечения, применяемых среди людей, сохранились до наших дней. Это исследование представляет собой аннотированное библиографическое исследование казахской народной медицины в Казахстане и России. В статье были изучены книги, главы книг, статьи, дипломные работы, а полученная информация оформляется в виде аннотированной библиографии. Выявлены исследования отечественных и зарубежных исследователей народной медицины. Мы сочли целесообразным включить в нашу статью научные исследования по народной медицине. Как мы выяснили в ходе исследования, было довольно много статей, не имевших научной ценности. Изученные нами труды включают историю и значение народной медицины, культурного достояния казахского народа. С другой стороны, это произведение, которое отражает жизнь людей в тот период, когда оно было написано, из прошлого и настоящего. Основным источником народной культуры, которая обратилась к исчезновению из-под влияния империализма, была область исследований на разные темы, разные взгляды и исследования в мире науки о народной медицине. В данном исследовании в первую очередь оценивалась библиография книг, диссертаций и статей по народной медицине в Казахстане. По содержанию исследований была проведена аннотированная экспертиза. В статье исследования народной медицины в Казахстане рассматриваются по трем заголовкам: книги, диссертации и статьи.

Ключевые слова: народная медицина, казах, библиография, народная культура, фольклор.

1. Giriş

Halk arasında ağızdan ağıza anlatılan halk bilimi değerleri, halk kültür varlıkları Ekim Devriminden sonra kayıt altına alınmaya başladı. Ancak halk hekimliği mirası için tüm değerler kayıt altına alındığını söyleyemeyiz. Sovyet dönemi olsun ondan öncesi olsun kapsamlı bilimsel araştırma yapılmadığını

Karlygash ASHIRKHANOVA

rastlamaktayız. Halk hekimliği üzerine yapılan çalışmaların tarihi Kazak topraklarında farklı amaçla görevde bulunan Rus ve başka yabancı araştırmacıların yazılarında mevcuttur.

Rusya, Kazak topraklarını işgal ettikten sonra 1868 yılı halk hekimliğine resmi yasak koyulmasının asıl nedeni müslüman dininin yayılmasını engellemek ve Kazak ülkesine gönderilen çeşitli araştırma ekiplerinin karşı olmasından olduğunu Miller'in yazılarından da rastlarız (Miller, 1897:30). Ekipte asker doktorların da var olduğu söylenir. Onların asıl hedefi, bölgedeki bulaşıcı hastalıkların, iç Rusya 'ya dağılmadan kontrol altına almaktır. Bu bilim adamlarının yazılarında Kazak geleneksel halk hekimliği hakkında birçok bilgilere rastlanmaktadır. Sovyet Döneminde uygulanan Ruslaştırma siyaseti, yerel ulusların milli bilincinin, dilinin ve kültürünün gelişmesini önledi. Yetmiş yıllık Sovyet baskısı altında yayımlanacak çalışmaların içerikleri sürekli incelendiğinden halk hekimliğinin tarihini araştırmaya ve günümüze aktarmaya büyük imkânlar olmamıştır.

Ruslar için, Doğu tıbbının geleneksel teknikleriyle gelişmiş Kazak halk hekimliği, Batı tıbbının başarılarını gölgelemiş gibi görünüyordu. Ekim devriminden önce Kazakistan'da hastalığı sihirle tedavi etme yöntemleri yaygındı (Şülebeyev, 1978: 13). Kazak hekimliğini araştıran tıp uzmanları bu aşamada işi tarihçilere bıraktılar. Böylece büyük kapsamlı araştırma çalışmaları yapılamadı. Yüzyıllarca halkla birlikte sürüp gelen halk hekimliği teknikleri büyük ölçüde tarihten silinerek, gelişmesi ve günümüze aktarılmasına engel olundu. Bağımsızlık kazandıktan sonra da kurulmuş araştırma merkezlerinde halk hekimliği bir bilim dalı olarak incelenip gereken seviyeye ulaşamamıştır. Bunun asıl nedeni, ülkede halk hekimleri ve hastalar arasında görüş ayrılığıdır. Araştırma sırasında halk hekimleri ve hastalarla görüştüğümüzde önce buna şahit olduk.

XIV yüzyıldan sonraki arşivleri araştırsak, çok zengin bir ruhsal özelliğe sahip Kazakların Halk hekimliği ile ilgili bilgiler bulunmaz. Bunun asıl neden, kendi ülkemizde alternatif tıba olumsuz görüşün oluşmasındandır.

II. Dünya savaşından sonra ülkemizin aydınları tarafından halk hekimliğinin değerini arttırma amacıyla gerçekleşen önemli bir mevzu, 1962 yılında başbakan S.Karınbayev Almatı'da geçen *Halk Hekimliğinin I Dünya Kongresi* idi. Maalesef, Karınbayev gibi vatansever ve bilgili vatandaşlarımız vefat ettikten sonra, halk hekimliği sistemi biraz aksamıştır. O zaman Kazaklar Sovyetler birliğine bağlı olduğu için Sovyetler birliğinin engellemelerinden dolayı Halk hekimliği hizmetlerinden yararlanılması yasaklanılmıştı. Sadece bağımsızlığımıza yakın günlerde, yani 1990 yılında Cumhuriyetimizde ilk defa sağlık bakanlığı bünyesinde çalışacak *Ulusal Halk Hekimliği Merkezi* açılmıştır (Hocalımov, 2013: 12).

Sovyet Döneminde bile Halk hekimliği nüshalarını esasa alarak, geleneksel tedaviyle bir arada uygulayan doktorlar yaşamıştır. Bunlardan biri de, Tıp Bilim Dalının profesörü, Estöre Orazakov'dur. II. Dünya savaşında Estöre, Aladağ eteklerinde askerleri Halk hekimliğiyle tedavi etmiştir. "*Kazak Halk Hekimliği*" adlı kitabında üzülmeye ifade eder: "*Şu solcul siyasetin nedeniyle Halk hekimliği kanadını açamadı, kendi bilimsel yolunu bulamadı*". *Sovyet Döneminde Sağlık Bakanı B.Petrovskiy'e Sovyetler Birliği arasında "Halk hekimliğinin atası" diye tanınmış*

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Y.Galperin şöyle: “Halk Hekimliği konusunda neden doktora tezi yazılmıyor?” dediğinde, Bakan: “Halk hekimliği kesin bir araştırma mevzusu olabilir bir daldır, ancak bunu ben öldükten veya daha yüzyıl sonra gerçekleştirebilir” demiştir. Aynı zamanda Moskova’daki bütün cenazeyi yürüten doktor akademisyen Çazov da: “Halk hekimliğinin büyük bir bilim dalı olabileceğine şüphem yoktur, fakat bunu beni defnedip geldikten sonra yapmanızı isterim” demiştir. Yani bu bilginler siyasetten dolayı gerçekleştiremedikleri büyük vazifenin olduğunu ve halk arasında sözü ve işi, eli ve ağzı kutsal, şifalı hekimleri kabul etmişlerdir. İşte bu, nasıl olsa halk hekimliğinin bilimsel seviyeye yükseleceğine inanmış bilim adamlarının görüşüdür (Orazakov,1989: 34).

XIV yüzyıldan sonraki arşivleri araştırırsak, çok zengin bir ruhsal özelliğe sahip Kazakların Halk hekimliği ile ilgili bilgiler bulunmaz. Bunun asıl neden, kendi ülkemizde alternatif tıba olumsuz görüşün oluşmasındandır.

Konuyu araştırma sürecinde karşımıza çıkan veri sonuçlarında halk hekimliği üzerine tespit ettiğimiz yazılı bilgiler oldu. Doğrudan bibliyografya çalışmasına uygun olan eserlere sıralama yapıldı. Diğer bilgiler ise bahsettiğimiz tez çalışmasının tedavi yöntemleri bölümü bilgileri yerine konuldu.

Kazak halk hekimliği üzerine yapılan çalışmaların bibliyografya sıralaması çalışmasında Çarlık Rusya döneminde kazak topraklarına gönderilen Rus ve yabancı araştırmacıların yazdığı kitap ve kitap bölümü, Sovyet dönemindeki kitap ve kitap bölümü çalışmaları, Kazakistan Halk Hekimleri Derneği arşivi, Makaleler ve Tez çalışmalar ortaya konuldu.

Kazakistan Halk Hekimleri Derneği’nin verilerine göre bugüne kadar Kazak halk hekimliği üzerine bilimsel değeri olan ya da olmayan 600’den fazla çalışması olduğu belirtilmektedir.

Fakat bu çalışmaların büyük çoğunluğu, yukarıda da belirtildiği gibi herhangi bir bilimsel değer taşımamakta; halkın ağızından kaleme alınan anlatı ve bilgiler temelinde hazırlanan çalışmalardan ibarettir. Bunun yanı sıra birçok çalışmanın da Doğu Türkistan’da yaşayan Kazaklar tarafından ortaya konulduğu bildirilmiştir. Bu çalışmaların tamamı verilemeyeceğinden diğerlerine nispeten bilimsel dayanağı olan ve hekimlikte daha çok tercih edilen çalışmalar verilmiştir.

2. Kitaplarda Halk Hekimliği

RIÇKOV, N.P. (1772), Dnevniye Zapiski Puteşestvennika Kapitana Nikolaya Riçkova v Kirgizsko¹-Kaysakskoy Stepı 1771 godu, S. Peterburg

Kazakistan’ın Kuzey ve Batı bölgelerinde askeri görev seferlerde bulunan 25 yaştaki genç asker Riçkov’un günlük yazılarıdır. Mesleği coğrafyacı, kendisi asker 1771 yılı kazak toprağına yaptığı seferinde kazak halkının yaşam hayatını, kültürünü, özellikle de halk hekimliği uygulamaları kayıt altına almıştır. O dönemler halk hastalığa tedaviyi arwak (ruh) yardımıyla yaptığını ve hasta o yöntemden sonra iyileşeceğine

¹ Ekim devri döneminden önce kazaklar kasıtlı olarak Kırgız diye adlandırıldı. <http://kazneb.kz/FileStore/dataFiles/75/ef/1556494/content/full.pdf?time=1513297297494&key=0a3aac378e252f382b31b9a5037bbd16&isPortal=true> Erişim tarihi 19.08. 2020

Karlygash ASHIRKHANOVA

inandığını yazar. Hayvan kemiğini ateşte yakarak üzerinde kaldığı çizgilere bakarak yorum yaptığını belirtilir.

BOLŞOY S. O. (1822) O Prikluyçeniyah v Plenu u Kirgiz-Kaysakov//Sın Oteçestvo

Kazak halk hekimliği konusuna değinen yazarların en önemlisi zamanında asker doktoru olarak görevde bulunan Savva Bolşoy. Bolşoy kazak topraklarına sürgün edilir. Kazaklarla iç içe yaşayan doktor kısa zamanda kazak Türkçesi de öğrenir. Kitabında sadece halk hekimliği değil halk kültürüne de değinilmiştir. Doktor Bolşoy, halk hekimlerin yaptığı yöntemlerin doğru olmadığını tıbbi açıdan eleştirerek ortaya koymuştur. Kitapta halk arasındaki hastalığın çıkış sebebi, tedavi süreci boyunca doğayla iç içe olduklarını, toplumun tıp doktoruna büyük saygı gösterdiklerini, durumlarının ağır halde olduğunu şu şekilde dile getirmiştir. “Garibanlar beni görünce çocuğu büyüğü herkes benim etrafıma toplanır. Sırayla ellerini bana uzatır ve damar atışına bakarak teşhis koymamı isterler. Böylece cahil halk kimin nasıl bir hastalığı olup olmadığını söyleyebileceğime inanıyorlardı. Halkın çoğunun giysileri çok kirli, vücutlarını yaralar sarmış halde idi. Vücutlarında onca yaranın olmasına rağmen hasta mıyım değil miyim diye sormaları bile tuhaftı. Cahilliğin başka bir tarafı ise kocası gelip kendi damar atışını gözlemleyerek evdeki karısına teşhis koymamı istemesiydi. En şaşkırtıcı durum ise doktorların damar atışını hesaplayarak insanın geleceğine yorum yapabilir diye inanmalarıydı ve o yorumu yap diye zorlamaya kalkmalarıydı. Damara bakılarak insan hayatına yorum yapmak ya da evdeki birisinin hasta olup olmadığını söylemek mümkün olmadığını söylediğimde çok şaşkırdılar. O zaman sen doktor değilsin diye dalga geçtiler”. Bolşoy kitabında halk arasında yaygın görünen hastalıkların isimlerini vermiştir. Bu hastalıkları tedavi eden aletler ve ilaçların olmadığını üzülerken dile getirir.

YAROTSKI, S.A. (1836) Narodnaya Kirgizskaya Meditsina// Narodnaya Vraçebnaya Gazeta

Kazak topraklarında bir süre bulunan asker doktoru Yarotskiy kendilerini halk hekimi olarak bilinen şifacıların yaptığı tedavi yöntemlerinin modern tıp açısından gereksiz uygulamalar olduğunu kanıtlamıştır. Kendilerini halk doktoru diye adlandıran şifacıların bazı cerrahi yöntemleri insan aklının almayacağı vahşi yöntemlerdi. İnsan vücudundaki yara ve yağ bezelerini hiçbir ağrı kesici yöntem yapmadan bıçakla veya dişiyile çıkartmalarına şaşkırdım. Soğuk algınlığını hayvanın sıcak derisine sarılıp ve önceden kazılıp hazırlanan yer ocağında ateş yakılır, Ateş söndürülür ve ılık ocağa hasta oturtulur. Etrafı keçeyle iyice örtülür. Böylece tedavi edilirdi.

Kırgızlar hastalıkları çok ağır olsa bile çok sabırlıydılar. Bir Kırgızın alt bacaklarında yarası kemiğine kadar geçse de hala ayakta durması çok şaşkırtıcıydı.

LEVŞİN A. İ. (1831), Opisaniye Kirgiz-Kaysatskih Ord i Stepei. // Etnografiçeskiye İzvestiya. Sankt-Peterburg.

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Rus Coğrafyacılar Kurumu üyesi, seyahat Levşin kazak halkının arasında bulunduğu süre boyunca tanıştığı Tawip, mollalarının tedavi yöntemlerini kendince yorumlamıştır. Emçileri iki gruba ayırmak mümkün. Birincilerin yöntemi; halkı aldatma, yalan söyleyip uyduranlar sahte psikoterapistler. Diğeri de doğada yetişen bitkiler ve içeriği gizemli maddelerden yapılan ilaçları kullanarak tedavi edenler. Halk hekimleri arasında kimya, bitki bilimlerinden haberi var olanlar da karşılaştık diye anlatır. Bu toprakların yerli halkı birçok faydalı ilacı biliyorlar. Kuşburnu ve yaban gül damarından çay yaparlar. Balı süte karıştırırlar. Uyuz rahatsızlığında tuzlu suyla yıkanır. Kemik kırılmasında buğulanmış koyun pisliği ile sararlar. Şişkinliği de farklı bitkilerin yaprağını sararak tedavi ederler. Ağrısı devam eden kırık ayağın altına kömür üzerinde yanan cıva buharı ile fumigasyona tabi tutulur. Kırık çıkık tedavisinde özellikle rendelenmiş bal ve dövülmüş maden karışımını bolca kullanırlar.

Kekliğe benzeyen “tilegus” diye kuşun ayağı kurutulur ve toz haline getirilir. Alkole bağımlılar ve deli köpekler ısırıldığında içilmesi önerilir.

Kırgızların yaşam hayatında böylece atadan oğula miras olarak devam eden halk hekimliği hakkında uzun uzun anlatmamıza gerek yok. Hastalıkla karşı karşıya gelseler de hayatta kalabilmek için hiçbir teorik bilgileri olmadan ağızdan ağıza geçen tedavi yöntemlerini kullanarak yaşam mücadelesi verdiler.

EVERSMAN E. (

1825-1826 yılları Çarlık Rusya tarafından birçok bilim adamı kazak bozkırına coğrafi keşif seferleri düzenlediler. Onların arasında felsefe ve tıp doktoru Eversman da vardı. Kendi merakından gördüklerini şu şekilde kayıt altına almıştır; “Kırgızlar suyu kuyudan kullanırlar. Suyu çıkarmak için deve ve/veya atlara uzun kemer bağlarlar ve kemerin bir ucuna deriden dikilen kovayı bağlarlar. Kovayı kuyuya bırakır deve ve atların yardımıyla suyu çıkarırlar. Bozkırda suyun ne kadar değerli olduğunu, insanlar ve hayvan sürüleri için su çıkarmak hiç de kolay olmadığını anlamak zor değildir. Kuyuları kazdıkları ve su aradıkları hakkında da gördüklerini yazmıştır.

Kırgızların hastalandıkları zaman sabırsızlanmadıklarını ve bazı tedavi için kullandıkları ilaçlardan da söz edilir. “Bize yol gösteren Kırgızların yük vagonu yoktu, onlar iki devenin ortasında sıcak tutsun diye uyurlardı. Ama asla bu hareketi kışın yapmazlardı. Yüzlerini soğuk havadan, rüzgârdan çatlamaması için sürekli yağın sürerler. Eritilmiş hayvan yağın ise mide rahatsızlığına karşı aç karına 2-3 kaşık içerler.

Kırgızlar eşek derisini sarılık hastalığı, ciğer rahatsızlığında hastayı sarar ve iyileşmesi için sıcak çorba verir ve terletir. Özellikle hastanın diyet uygulamasına da dikkat edilirdi.

Yazar yerli halkın bitkileri de ilaç yerine nasıl kullandıklarından örnek verir; “İtsigek kızılık bitkisi Kırgızlarda uyuz ve kabuklu yaralarda yaygın kullanırlar. Toprağı insan boyu kadar kazarlar içine de ateş yakarlar. Ateş söndükten sonra üzerine adı geçen bitkiyi döşerler ve üzerini keçeyle örterler. Bitki en az 10 günden bir yıla kadar bekletilir. Ne kadar uzun bekletilirse o kadar tedavi güçlü olur. İstenen

Karlygash ASHIRKHANOVA

süreden sonra bitkileri alır ve suda macun haline dönüşene kadar kaynatırlar. Elde edilen macunu sık sık yaranın üzerine sürerler. Hayvanların tedavisinde de aynı macunu kullanırlar.

Kırgızlar taze kesilmiş yaban yalkısının derisi üzerine bir yıl önce kesilip bekletilen eski deriyi sararak yumuşatır. Üzerine tarçın ve kafur yağı sürülür. Hazırlanan deriye hasta bir gün boyunca sarılıp bekletilir. Tuzsuz et çorbası içirilir. 24 saat sonra tedavi olumlu sonuç gösterir. Yetenekli Doktor Eversman sadece yalkı derisi değil başka da hayvanların derilerininin de faydalı olacağını belirtmiştir.

YAĞMIN A. (1845), Kirgizsko-Kaysakskiye Stepi i İh Jiteli. S-Peterburg

Yazar belli bir süreliğine kazak topraklarında görevde bulunmuş ve gördüklerini kitaba aktarmıştır. İki ana başlık, on sekiz alt başlıktan oluşan bir kitaptır.

İle ilindeki tuzlu göl

İle ilinde tuzlu gölün suyu çok temiz, renksiz, kokusu ağır, yağmurdan sonra tadı hoş olmayan tuzlu ve acıdır. Suya girenler, kendilerini çok hafif hissettiklerini söyler. Suyun üzerinde batmazsın. Kışın da buz olmaz, sıcaklık yazın 30 dereceye kadar yükselir. Gölün kendisinde ise 4 yüzme mekânı mevcuttur. İle ilinde hastanede tedavi gören hastalar o mekânlarda tedavi görürler.

Tuzlu göl aşağıdaki hastalıklara iyi gelir:

Romatizma

Lenf bezi

Deri hastalığı

Frengi hastalığı

Ama içmek faydalı mı emin değilim. Tadı ve kokusu hoş değildir. Ama ciğer, basur hastalığında içilmesi önerilmektedir.

Ben devletin bu tuzlu suya değer vermeleri için çalışma yapılmasını isterim. İnsanlara çok faydalı olduğu belli. Yurt dışından da tedaviye gelecekler için yol açılması yani doğanın bize sunduğu şifalı yerleri insanların tedavisinde kullanılmak için değerlendirmek gerek.

Halk arasındaki hastalık ve tedavi yöntemleri ile ilgili ikinci bölümde söz etmiştir.

Kırgız-kaysaklar tarihinde tıbbi kavrama bakış

Bilim tarihi ve sanatta olduğu gibi tıp bilimi insanlarla toplumdan başlar. Kırgız kaysaklar tıp kavramı ve tedavi yöntemleri söz konusudur. Bozkır toplumu özellikle Rus doktorları ve tıp bilimindeki gelişmeleri kabulleniyor ve öte yandan da bakışı dedikleri halk hekimlerine de gidip tedavi oluyor. Bakışı dedikleri bildiğiniz şarlatanlar Sibiryâ şamanlar ve doğudaki doktorlar gibi. Bakışlar hastadaki kötü ruhların yardımıyla tedavi ettiklerini söylüyorlar. Hastaya teşhis koyabilmek için hayvanların kürek kemiğine bakarlardı. Hastalar bol bol kurban kesip etini dağıtırlar. Hastalıkta Kuran ayetleri ile de tedavi uygulanır. Hastaların elini tutar ve damar atışını dinleyerek ne türlü hastalığı olduğunu söylerlerdi.

Askeri doktor olarak görevi yapan Yağmin eserinde; halk hekimleri arasında insan vücudundaki yaşam sürecine felsefi özetler yapanlar da olduğunu belirtiyor. Onlar hastayı vücudundaki değişikliklerine göre soğuk, sıcak, kuru, nemli diye dört tipe

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

ayırıklar ve hastalara bitkiden ilaçlar hazırladılarını, Sıcak tutucu, güçlendirici, ferahlatıcı ve sakinleştirici özelliklere sahip olduğunu, Ağır göğüs hastalıklarında yeni kesilen dana kanını içirildiğini, Kronik akciğer hastalığında ise kırmızı içirildiğini, Karın ağrısında ravent bitkisi tortusu önerildiğini yazar.

Kırgızların cerrahi yaklaşımları da farklı olduğunu belirten doktor şöyle devam ediyor: Cerrahi ağır durumlarda pis kanı akıtırlar. Damarlardan kan alınması için özel bıçakla kesilip üzerine tahta kaşıkla vurulur. Tedavi amaçlı sülük te uygulanır. Kırgızlar açık yara ve ülserde hayvan derisini, kırık çıkık durumunda soğuk suya bandırlan deve yünü sarar. Birkaç gün sonra açıp baktığında kırık yerini iyileştirdiğini rastlarsınız. Bu makalemize son olarak Kırgız-kaysaklar için Çarlık Rusya tarafından aydınlatılacaklarından eminim.

Kırgızların yaşam tarzı ve sağlık durumları

Kırgızlar göçebe vahşi insanlar. Deve, koyun, at eti yerler ve taze kısrak sütü içerler. Vücutları sağlam. Kasları güçlü, esmer tenli, saçı ve gözleri siyah, küçük burunlu, saçları seyrek, mide sindirim sistemi çok iyi, sıcak kanlı, bilimle alakası olmayan halk. Gerçekten de Kırgızlar sağlıklı insanlar. Göğüz hastalığı çok az. Ama frengi hastalığı da çok yaygındır.

Kırmızın faydaları

Yukarıda bahsettiğimiz gibi kazaklarda göğüs ve akciğer veremi oldukça az olmasının sebebi temiz havada çok bulunmaları ve kırmızı tüketmesidir. Kırmızı Kazak, Başkurt, Tatarların şifalı içeceği. Kırmızı çok faydalı maddeleri içeriyor. Kırgızlar kırmızı hasta olmadığı zamanlarda da bol bol kullanırlar. Özellikle mayıs, haziran, temmuz aylarında içilir. İlk başta 5-6 bardak, sonra 10-20 bardağa kadar tüketilir. Ben kırmızın hiç zararsız olduğunu ve 30 bardağa kadar tüketen hastayı gördüm. Kırmızı tüketildiği zaman hastaların şunu gözlemledim;

1. Kırmızı içmeye başladığınız zaman mide ağrısı ve hafif ishal olur
2. Sık sık idrar için tuvalete gidilir
3. Sık sık terler
4. Hastanın vücudu güçlenir ve yüz rengi canlanır

Bunun hepsi kırmızın faydalı etkilerindedir. Özellikle kırmızı

1. Kansızlık ve halsizlik
2. Tüm akciğer hastalığı
3. Ciğer rahatsızlığı
4. Kan yetmezlik
5. Uyuz
6. Sindirim sorunu
7. Kronik hastalık

Zehirli örümcek ve akrep ısırığı zaman uygulanan tedavi

Zehirli böcekler ısırığı yer önce morarır ve kaşıntı fayda olur. Sonra ateş yükselir, baş ağrısı, nefes darılır. Bazen ölüme de sebep olur. Böceğin ısırığı bölgeyi hafif

Karlygash ASHIRKHANOVA

kesip kanı akıtılır ve bezle sarılır. Hastaya zehre karşı tortu içirilir. Başka bir tedavi yöntemi ise hastanın etrafında müzik çalınır. Hasta da yerinden kalkıp dans eder. Dans ettiği zaman terler ve terle zehir de dışarıya çıkar.

Deri altı solucanları

Deri altı solucanları ile ilgili farklı görüşler mevcut. Birileri böcek larvası dese birileri su solucanı olduğunu kanıtlar. Bu hastalığın belirtileri:

Ayağın alt tavanında önce kaşıntıyla başlar ağrıya ulaşır

Ağrı oluşan yer şişer, yara yerinden solucan çıkar

Sadece ayakta değil elde, karında da

Frengi Hastalığı

Avrupada XV yüzyılda yaygın görülen hastalık Kırgız coğrafyasına da ulaşır. Şehirde ki insanların, hastalandıklarında hastaneye gidip tedavi olma imkanı vardı. Ama gitmeyi tercih etmiyorlardı. Bozkırlardaki Kırgızlar ise frengi hastalığını Allah'tan gelen ceza diye kabullenmişlerdi. Kuran ayetleri ile tedavi edileceğine inanıyorlardı. Doktora gidip tedavi olmadıklarından dolayı birisi hastalığa yakalanınca, hastalık tüm aileye yayılır ve ölüme bile neden olurdu. Kırgızların arasında ne olduğu belirsiz merhem satanlar da olurdu. Özellikle frengi hastalığından başka da bulaşıcı hastalıklar yaygındı.

Çiçek hastalığı

Kırgızlar çiçek hastalığını Yaradandan gelen ceza diye tedavi için sadece dua etmekle yetinmişler. Çiçek hastalarını göçlerine almayıp yolda bırakmışlar. İnsan hastalıktan iyileşse bile dışarıda soğuk ve açlıktan ölmüş. Çiçek hastalığı iltihaplı bir yara, insanın yüzünde sivilce şeklinde görünür. Hasta tedavi olmazsa gözleri bile kaybedebilir. İç organlardan da beyin ve ak ciğere zarar verir. Hastaların bu hastalığa karşı aşılama yapılması için mollalardan yardım alınması lazımdı. Halk mollanın dediklerine daha çok inanırdı.

Şarbon hastalığı

Şarbon hastalığı çoğu zaman yaz aylarında görünür ama ben kış aylarında da rastladım. İnsanın yüz kısmında, vücudun farklı yerlerinde, gövdede sık görünür. Bu hastalığın nedenini bilmiyorum. İnsanların yaşadıkları bölgedeki bitkisi, tükettiği hayvan eti, suyu, havasından kaynaklı ola bilir. Kırgızlar, Başkurtlar korkmadan yarayı bıçakla silip çıkarırlar. Açık yaranın üzerine de amonyak ve tütün bitkisini serper. Bazen sıcak demir basarlardı.

Bozkır uyuzu

Hastalık özellikle bahar ayında çoğalır ve çoğalmasının sebebi:

- Nemli hava, soğuk ev, ince giyim
- göçerkonar yaşam
- hasret, ruh baskısı
- kalitesiz yemek

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

- tuz bolluğu

Bu sebepler bozkırdaki genç askerlere , bağışıklığı zayıf insanlara, kronik kan damarları hastalığı olanları etkiledi.

POYARKOV, O. (1899), Karakirgizskiye Legendi Skazki İ Verovaniye, Pişpek.

Kazak Bozkırlarından geçen göçebe halkın yaşam tarzına olan merakından günlük tutan yazar: Karakirgizların inançlarından hangi hastalıkların çok olduğunu anlaya biliriz diye karşılaştığı hastalıkları sırayla anlatır:

1. Sıtma ve Titreme (Bezgek veya kaldıratma): Karakirgizlarda *Kaldıratma* adını alan sıtma sözü, Ruslardan alıntı kelimedir. Sırma Kırgızlarda da, Karakirgizlarda da vardır. Anlayışa göre, o kara cinden gelen hastalıktır. Şeytanın karışmasıyla yemekten insana geçen hastalıktır. İlk önce sadece su ile tedavi etmiştir. Sonra boynuna çok pahalıya molla, imamlardan alan muskayı takmıştır. Ruslardan gelen kınanın hataya sürülmesi çok yararlıdır. Bu hastalık sonunda hataya uçuk çıkarmış ve akciğer hastalığına yakalanmıştır.

2. Kızamık (Qızılşa) Hastalığı: İnsan ölümüne neden olmuştur. Böyle hastalıkları nabız tutarak bilen bilgisiz tabipler, hastayı su ile tedavi etmeye çalışmıştır. Ne kadar acı çekse de Karakirgizlar sabırlıdır. Halk henüz çok ciddi bir salgın ve bulaşıcı hastalıkları anlamadığı için *Kalafa* veya *Nafat* demişler. *Tanrı'nın buyurduğu buydu demişler.*

3. Kuş gürültüsü gibi baş ağrısı: Dua okuyup üfleyerek tedavi etmişlerdir.

4. Çiçek Hastalığı (Şeşek): Karakirgizlarda yaygın olan halk arasında çok felaket getiren bir hastalıktır. Su ile tedavi edip kurban kesmişlerdir. Çiçek hastalığı ile hasta olanları özel dikilmiş çadıra ayrı tutmuşlar ve yanına eskide çiçek hastalığı ile hastalanmış bir yaşlı adamı koymuşlardır. İnsanların hasta ziyaretlerini yasaklanmıştır.

5. Kulak iltihabı (Bulaq): Kulaktan çıkan irin hastalığıdır. Karakirgizlar bu hastalığı şeytanın gönderdiğine inanırlar. Gençlerde de, yaşlılarda da rastlanabilir. İki mumu yakıp suya dua okurlar. Daha sonra onunla kulağı yıkarlar. Bu hastalık insanı öldürmez, ama kulak sağır edebilir.

6. Epilepsi (Mayçime): Hastanın eklemleri çekilir, yüzü bir tarafa eğilir. İnsan sonbahar veya güz aylarında bayılıp düşer. Tabipler bu hastalığı ilk önce bol süt verip tedavi ederler. At yağını eritip şeker katarak içirirler. Aç karına içilmelidir. Bu hastalığın ölüme neden olduğu anlatılır.

7. Kulyana frengi (Qulğana): Kemiğin çürümesidir. Az miktarda hastaya cıva içirip tedavi edilir. Halk arasında çok rastlanan bir hastalıktır. Karakirgizlara göre, frengi ile hastalananların çoğu epilepsiyi de hastalanıp ölür.

8. Uyuşma: İnsan vücudunun uyuşması, insan vücudundaki kan dönüşümüne şeytanın engel olmasıdır. Böyle bir durumda hastanın alnına, dudağına ve yüzüne yumuşak kamış sürmüşlerdir. Vücuttaki zararı böylece kovarız diye

Karlygash ASHIRKHANOVA

inanmışlardır. Hasta insan kavga etmemeye çalışır. Yoksa şeytan gelir diye inanmışlardır.

9. Alaca İp hastalığı: Burada Karakırgızlar'da *Alaca İp* denilen hastalık hakkında şunları söylemek istiyorum. Bu ayak ve elin tırnağını saçımından almaya bağlıdır. Yemeğe düşecek yerde alınmamalıdır. Eğer yemeğe düşerse, insan halsizleşir, iştahı olmaz ve sürekli yatar. Baksılar gelir, karaciğer veya akciğer ile “*aldı yedi çık*” diye hastaya vurur. Emci, sufi, imamı çağırırsa da bu hastalığa hiç şifa bulunamamıştır.

VULFSON, Emiliya (1901) Kırgızı, Moskova: S. Kurpin Basımevi.

Tarihin belli bir döneminde Kırgız olarak adlandırılan Kazaklar hakkında kendi gördüklerini yazıya geçiren bir eserdir.

Bu çalışma aşağıdaki 7 bölümden oluşmaktadır:

1. Kırgızlar nasıl geçinir? Kırgızların göçebe hayatından, Kırgız kelimesinin kökeninden ve örf adetlerinden bahsetmektedir.

2. Kırgızların inanç kültürü, düğün geleneğinden bahsedilmektedir. Bökey Ordasının hanı Jañgir ne kadar Tatar mollalardan derse almayı zorunlu hale getirsel de halk arasında tılsıma güce inanırlar. Hastalıkların insana kötü ruhlardan geçtiğini düşünerek hastalıktan kurtulmak için kendilerinin kutsal saydığı taşlardaki simgelere taparlardı. Bazı yerlerde hayat ağacı diye kendilerince değer verdikleri ağaçlara gidip sağlıklarına kavuşmak için dua ederlerdi.

3. Kazakların Çadırda yaşadığını ve boya yapılmış, kaliteli deriden pahalı elbiseler giydiğinden bahsedilmektedir. Giyimleri ipek kumaştan, hayvan derisinden ve yanında da gümüş hançeri olduğunu belirtir. Bayan ve erkeklerin boynunda üç bürçekli muskası olduğu yazılmıştır.

4. Kırgızlardaki şarkı sanatı: Ev halkından biri hastalanırsa Kırgızlar eve bakşıyı davet ederler. Elinde kopuz, ona da farklı ses çıkaran *çingirlek* asılı bakşının hastanı tedavi ettiğinden bahsedilir. Hasta Kırgızın çok sabırlı olduğunu söyler. Bakşı hasta için kurban kestirir ve hayvanın sıcak akciğeri ile döverek tedavi ettiğine rastlamıştır.

5. Kırgızların çok erken yaşta evlendiklerinden bahsedilmektedir. Düğünlerde aşırı derecede yemek olduğu anlatılmıştır.

6. Hayvancılıkta geçinen Kırgızların verimli topraklarına Ruslar yerleştikten sonra halkın fakirleştiğini fark ettiğini anlatmıştır.

7. Kırgızlarda çocuk terbiyesine çok önem verildiğini ve çocuklarına genç yaşta at binme kültürünü öğrettikleri yazılmıştır.

BIK, İ.M. (1927), Tawıby Kow Da Doktoru Çağır, Taşkent.

Bu çalışma Sovyet döneminde Halk emçileri ve bakşılara yazılmış bir kitaptır. “Tabipler, tembel, başkasının sırtından geçinenlerdir. Bakşılar, emçiler Kur’an ayetleri okuyarak üfler, suya dua okur, kopuzla oynar vb. yöntemlerde tedavi ederler. Tabipler ise, düşüp yaralanan kişinin başından yerden toprak alıp döndürürler, bu ne biçim tedavi, bu nasıl tedavi olur? Tiksinmiş hastanın ayağını tuzlu ılık suya koyarlar. Sıtma olan kişinin boynuna çekirge koyarlar, yani bu mikroplar insan bir

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

şeyden korktuğunda geçer derler. Korkmakla tedavi edilmez. Bilgisiz tabiplere aldanmamalıyız. Onlar hastalığı arttırıcılarıdır. Halk hekimliği hayat tecrübesinin sonuçlarıdır. Halk hekimliği tarihi tabipçilikle ilgilidir. Biz halk hekimliği ve tabipçiliği birbirinden ayırmalıyız. Halk hekimliği, yıllarca derlenmiş tecrübeler sayesinde tedavi etmektir. Tabipçilik ise, halkı kandırmaktır. Tabiplerin doğru tedavi edemediğinden ölen veya sakat olan insanlar çoktur. Böyle insanlara zarar veren tabipleeri cezalandırmak gerekir.”

Böyle düşünen yazar kitabında halk hekimliğine tamamen karşı olduğunu açıkça belirtmiştir

ÖMİRBEKULI, Kabatay (1974), Ğajayıp Emşi, Almatı: Jazuşy Basımevi.

1. Olağanüstü Emçi (Hekim)
2. Kuşçu Şora ile İlgili Efsane
3. Ävezhan'ın Masalı
4. Usta Atıcı Musa
5. Akılbay Hekim
6. Rüya Gören Padişah ile Hazırcevap Çocuk

ĞABDULLİN, Mälik (1974), Qazaq Halqınñ Awız Ädebiyeti, Almatı: Mektep Basımevi.

Altı bölümden oluşan eserin I-bölümünde bädik (kötü ruh ve hastalıkları kovmaya-göçürmeye yönelik söylenen nazım türü) ve bakşı icraları hakkında bilgi verilmiştir.

ŞÜLEMBAYEV, Katurşat (1978), Täwipşildik Degen Ne?, Almatı: Qazaqstan Basımevi.

Bu çalışmada, halk tıbbının ortaya çıkışı ve gelişimi incelenmiş; halkın sağaltma yöntemleri yalanlanmadan ayrıntılı şekilde ele alınmış ve halk hekimliğinin olabildiğince kullanılması gerektiğine açıklık getirilmiştir. Ancak sağaltma işlemlerinde uygulanan dinî ritüellere ateistik düşünceyle yaklaşan yazar, o tür uygulamaların lüzumsuzluğunu şiddetle tenkit eder; bakşı ve efsuncular tarafından uygulanan kandırmaca büyüyle tedavinin zararlarını, kendi tabiriyle söylemek gerekirse, ifşa eder.

Kitap aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Bilim ve Dinde İnsan
2. İlk Tıbbî Yardım Deneyimi ve Em'in Büyüsü
3. Bakşı ve Bakşı "Emi"
4. Dinî Ritüeller ve Sağlık
5. Efsuncular Tedavisinin Sırrı ve Günümüze Kadar Gelişinin Nedenleri
6. Halk Tıbbı ve Bilimsel Tıp

Karlygash ASHIRKHANOVA

7. Komünizmin İlkeleri ve Sağlıklı Çok Yönlü İnsan Yetiştirme
8. Sosyalist Yaşam Tarzı ve Ateistik Eğitimin Bazı Sorunları

ORAZAKOV, Estöre (1989), Qazaq Halq Meditsinası, Almatı: Ğılım Basımevi.

Çalışma, halk hekimliğinin; modern tıbbın tedavi yöntemleriyle örtüşmeyen ve insan sağlığına zarar verebilecek sağaltma pratiklerinin açığa çıkarılması ve bilime dayalı olan tedavi yöntemlerinin ise olabildiğince uygulanmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Eserde, tâwiplerin (ocaklılar) birer halk hekimi oldukları savunulurken kamlar / bakşılar aksine şiddetle eleştirilir. Halk arasında “*hekim*” olarak bilinen kimi kamların / bakşılarının birer hokkabaz, düzenbaz ve dolandırıcı olduklarına dair görüşler ileri sürülür ve bu tür “*hekimler*” tarafından uygulanan “*sağaltma yöntemlerinin*” hastayı iyileştirmede ancak halka açık bir şov, kandırmaca olduğu iddia edilir. Ayrıca halkın o tür “*hekimleri*” tercih etmesinin nedenleri, eski yazılı belgeler ışığında anlatılır.

Çalışma, aşağıdaki 10 bölümden ibarettir:

1. Halk Tıbbı Üzerine Birkaç Söz
2. Kazak Halk Hekimliğinin Kaynağı
3. Yazılı Belgeler Işığında...
4. Halk Hekimliğinde Kullanılan İlaçlar
5. Halk Hekimliğinde Cerrahi
6. Halk Hekimliğinde Ebelik ve Bebek Bakımı
7. Rus İlerici Doktorlar Kazaklar Arasında
8. Fitoterapi: Bitkilerle Tedavi Yöntemi
9. Hekimsiz, Kendi Kendine Tedavi Tehlikelidir!
10. Filipin Cerrahisi: Olağanüstü Mü Yoksa Kandırmaca Mı?

MUSTAFİNA, Rauşan (1992), Predstavleniya, Kultıy, Obryادی U Kazahov, Almatı: Qazaq Universiteti Basımevi.

XIX-XX yüzyıllarda Güney Kazakistan Bölgesinde vücut bulan geleneksel İslam bağlamında Kazak halkının gelenek-görenek, örf-adet, kült ve inançları ele alınan çalışma:

- I. Güney Kazakistan’da İslam;
- II. Güney Kazakistan’da Tasavvuf ve Tapınma-Kutsama Kültü;
- III. Güney Kazakistan Kazaklarında İslam Öncesi İnançlar gibi üç ana

bölümden oluşan eser Rusça yazılmıştır.

Eserin üçüncü bölümünde yer alan *Demonizm, Şamanizm ve Bazı Sinkretik Din Kalıntıları* adlı alt bölümde, İslam öncesinden günümüze kadar halk hekimliğinde uygulanan bazı pratik türlerinden bahsedilmiştir.

ALDAŞEV, Ahmet, ÄLİMHANOV, Juldızbek (1992), Qazaqtñ Halq Meditsinasınıñ Qupıyası, Almatı: Qazaqstan Basımevi.

Kitap aşağıdaki 13 bölümden oluşmaktadır:

1. Büyü ve Tılsıma Dayalı Halk Hekimliği

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

2. Büyü ve Tılsıma Dayalı Hastalıklardan Korunma
3. Büyü ve Tılsıma Dayalı Hastalıkları Ortaya Çıkarma
4. Büyüye İnanarak Sağaltma
5. Gözlem ve Deneylere Dayanarak Sağaltan Halk Hekimleri
6. İç Hastalıkların Teşhis ve Tedavisi
7. Cerrahî Hastalıkların Tedavisi
8. Hamile Kadınlara Doğum Yaptırma Esnasında Uygulanan Pratikler
9. Yenidoğan Bebeklerin Bakımı ve Bebeklerde Görülen Hastalıkların Tedavisi
10. Halkın Temizlik ve Hijyen Anlayışı ve Bulaşıcı Hastalıklardan Korunma Önlemleri
11. Sofra Kültürü ve Yiyecek-İçeceklerin Özellikleri Üzerine
12. Halk Psikoterapisi
13. Halk Hekimliğinin Gizemi

ABILKASIMOV, Bolatjan (1993), *Telqoñır*, Almatı: Atamura Basımevi.

Temel amacı, Kazak ulusunun eski inançlarına ilişkin örf-adet kültüründe önemli bir yere sahip olan büyüsel/dinsel nazım türlerini ve büyülü sözler kategorisini tanıtmaya yönelik olan eser aşağıdaki dört bölümden oluşmaktadır:

1. Kazak Örf-Adet Folklor Türlerini Ayırt (Tefrik) Etme Sorunları
2. Bädik (Kötü Ruhları ve Hastalıkları Kovmaya-Göçürmeye Yönelik İcra Edilen Nazım Türü)
3. Arbav (Sağaltma İşlemlerinde Uygulanan Telkine Dayalı Nazım Türü)
4. Bakşılık ve Bakşı İcraları

Yazar, Giriş bölümünde kitabın adı olan “*Telqoñır*” sözü üzerinde durmuş; bu sözün tarihi gelişimi, kullanım alanları ve alanlara göre anlamlarını ele almıştır. *Telqoñır*’ın eski bir türkü ve ezginin (küy) adı olduğunu ileri süren yazar, aynı anda bakşılardan hastayı sağaltma ayinlerinde vecde gelerek çağırdıkları ve kendisinden medet umdukları bir cinin de adı olduğunu belirtmiştir. Sonraki bölümlerde ise cin veya peri çarpması, sara nöbeti, sıtma tutması, liken, nazar değmesi, diş çürümesi, yılan, karadul, böğü ısırması vb yüzlerce sağlık sorunu yaşandığında, halkın başvurduğu tedavi yöntemleri, pratikler ve örf-adetlere dayalı uygulamalara yer verilmiştir. Ayrıca *bädik* ile *arbavın* ne zaman, nerede, ne amaçla ve kimler tarafından söylendiği ve bakşı icra ve ayinleri ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

BERDIMURAT, Jakıp (1993), *100 Halk Emçisi*, Almatı: Atamura Basımevi.

Kitabın Kazakistan’da Halk Hekimliği denilen bölümünde halk hekimliği dediğimiz, halkın tecrübesinden gelen bilim denilmektedir. Halk hekimliği ve sihir diye ikiye ayrılıp incelenmektedir. Eskiden sihir halk tedavisinin esas yöntemlerinden biri olmuştur. Çeşitli kabiliyet haysiyetlerine ve hayat tecrübelefine uygun kırıkçı, şifalı otlar tedavi, kan alma gibi ustalık sahibine dönüştüler. Toplumun gelişmesiyle beraber hekimlik din yolu ile de devamını sürdürdü. Halk hekimliği ile nüfusun hileli faaliyetlerde yasadışı olarak yer alması ve sağlıklarına zarar *vermesi Kazakistan*

Karlygash ASHIRKHANOVA

Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 209. maddesiyle cezalandırılmaktadır. Son zamanlarda, yalancı şifacıların sayısındaki artış toplumda çeşitli zorluklar yaratmaktadır. Bu nedenle, 10.02.1992 № 61 tarihli RK Sağlık Bakanlığı emri uyarınca özel eğitimin geliştirilmesi sertifikası alınması gerekmektedir. Halk sağlığı devlet için çok önemli olduğu için, 1990 yılında, Kazak Jinekoloji Enstitüsü, Halkın Şifacıları Kazakistan Merkezine transfer edildi. Bu kurum iki aylık bir ileri eğitim kursu sunmaktadır. Bugüne kadar bir çok kişiye sertifikayı kazandırmıştır. Bu sertifika iki yıl geçerlidir. Bu merkezin bölümleri de bölgesel merkezlerde vardır. Merkezin Şartı aşağıdaki şekilde tamamlanmıştır:

1. Yeteneği olan kişi, 1.5-2 ay boyunca özel tıp uzmanlarının merkezinde bir yeterlilik değişimi yapar. Kurs sonunda test yapılır.
2. Eğer hasta bölgeden veya şehir merkezinden uzaktaysa, şifacının gidip tedavi etmesine izin verilir.
3. Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Kararı ile 31. Ağustos 1992 tarihli ve 0234 sayılı Kazakistan Halk Hekimleri Birliği kurulmuştur. Başkanlığı şifacı Adılhan Ermanov atanmıştır.
4. Merkez, Modern ve Doğru Tıp olarak yeniden adlandırıldı.
5. Aynı zamanda Z. Kocalımov başkanlığındaki Halk Şifacıları Derneği, Şubat 1992'de kurulan derneğin çalışmalarını yasadışı diyerek, durdurulması gerektiğini belirtmiştir.
6. Halk hekimliğinin yazılı kaynaklarda olmadığını dile getirmektedir. Kazaklar hastaya ilk önce doğru teşhis yapmaya çalıştığı da söylenmektedir.
7. Kaynakçada, halk arasındaki 100 kutsal kişinin hayatı ve tedavi ettiği hastalıkları ve adresleri verilmiştir.

AKIPBEKOV, Ötepbergen (1993), Halıq Eminiñ Qudireti, Almatı: Qaynar Basımevi.

Halk hekimlerinin deneyimleriyle ilgili bir derleme çalışmasıdır. Giriş bölümünde Kazak hekimliği ve hekimlerin yeri ve önemi hakkında anlatılmıştır. I-bölümde hekimlerin kullandığı ilaç türleri, ilaç yapım teknikleri ve onların şifa özellikleri; Yunan cevizi, kırmızı alıç, yabani badem, ayva, havuç, zeytin, erik, nar, dağ çekirdeği vb meyve-sebzelerin sağaltma işlerindeki önemi; mineral ve kimyasal maddelerden elde edilen ilaçların etkisi; hayvan ve hayvan ürünlerinden üretilen ilaçların yararları ve soğuktan kaynaklanan birkaç hastalığın tedavilerine yer verilmiştir.

II-bölümde halk arasında özel tedavi uygulamalarıyla tanınan belli başlı hekimlerden ve hekimlerin sınıflandırılmasından bahsedilmiştir.

III-bölümde ise eski dönem hekimleriyle ilgili söylenen efsaneler, bilgiler, anlatılar ve sağlıkla ilgili atasözleri yer almıştır. Ayrıca geçmişte hekimlik üzerine kaleme alınmış yazılar da ilave edilmiştir. Onlar:

- a. Ş. Valihanov'un "Bakşılık, Falcılık Üzerine";
- b. Ä. Marğulan'ın "Korkut, Bakşılardan Atasıdır";
- c. A. Böribayev'in "Tanınmış Hekim İrgızbay";

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

d. Q. Ävbäkirov'un "Javırınşı" (Kürek Kemiği Yardımıyla Geleceği Yorumlayan Falcı) ve diğer halkbilimcilerin yazılarıdır.

BAYBOSINOV, Küzembay, İSAKOV, Älmuğan (1995), Bakşılar, Almatı: Meray Basımevi.

1. Bakşılar Tarihinin Araştırılması
2. Kutsal Kişiler
3. Haşerelerle Mücadele
4. Bakşı Bir Hekimdir

Gibi bölümlerden oluşan çalışmada; bakşılık geleneği ve bu geleneği devam ettiren 19 bakşının özgeçmişi, sağaltma işlemlerinde uyguladıkları yöntemler ve tedavi ettikleri hastalık türleri anlatılmıştır. Bunun yanı sıra hastalık doğuran haşerelerle mücadele etmede başvurulan tıbbî yöntemler ve mücadelenin önemine de değinilmiştir.

KANAPIYAULI, Mahmut (1995), Qazaqtñ Halq Emi, Almatı: Öner Basımevi.

1. Şifalı Bitkileri Toplama ve Saklama
2. İlaç Yapımında Kullanılan Malzemelerin İşlenişi
3. İlaç Türleri ve Yapımı
4. İlaç Kullanma Önergesi ve Dozu
5. Devamlı Kullanılan İlaçlar

TİLEVKABILULI, Öteyboydak (1996), Şipagerlik Bayan, 7. Baskı, Almatı: Jalın Basımevi.

Tarihten günümüze kadar hekimlik üzerine kaleme alınan eserlerin başında, hekimlik dışında halkbiliminin diğer dallarını da kapsamı bakımından bir ansiklopedi sayılabilecek *Şipagerlik Bayan* gelmektedir. Yazarın, Janibek Han'ın emri üzerine, yıllar boyunca edindiği deneyim ve bilgi birikimine dayanarak 1466-1473 yılları arasında (yetmiş yaşından sonra) kaleme aldığı "Şipagerlik Bayan" (Hekimlik Anlatıları) adlı eseri günümüze kadar değerini yitirmeden gelmekle birlikte halen tıp dünyasında büyük yankılar yaratmaktadır.

Ö. Tilevkabilulı, deneme-yanılma sonucunda elde ettiği ilaçların hangi hastalığa iyi geldiğini şöyle çözdüğünü anlatmıştır: *Önce kendim içtim, kendim yedim; em (şifa) olabilir dediğim ilaçlardan çok defa zehirlendim. Nihayetinde bitkilerin bin bir derde em olacak özelliklerinin bilincine vardım* (Tilevkabilulı, 1996: 429).

Eser, "Turlawlar", "Qanıqtalğı", "Köz Murın Destir", "Narıqtalğı", "Oñ Qol Destir", "Darımdalğı" ve "Qol Köz Destir" gibi yedi bölümden ibarettir.

Eserde başta kalp, beyin ve özsü olmak üzere diğer uzuv² ve sıvıların insan vücudundaki görevleri, yanık ve soğuk vurması tedavisi, nabız tutarak hastalığı

² Uzuv, halk hekimliğinde hastanın pis kan tıkanmış damarlarını hafifçe kesip kanı akıtmaktır. Bazı bel fitiği hastalığında da başparmakla sıvamak.

Karlygash ASHIRKHANOVA

teşhis etme ve çiçek hastalığı (variola, smallpox) aşısını bulma gibi güncel sorun ve konular ele alınmıştır. Bunların yanı sıra bitkilerden elde edilen 854, hayvanlardan üretilen 455 ve kimyasal maddelerden elde edilen 318 çeşit şifa özelliği bulunan ilaç listesine; 430'a yakın vücut organı, 1000'den fazla ilaç adı ve 4577 reçeteye de yer verilmiştir.

KİŞİBEKOV, Dosmuhamed (1999), Qazaq Mentaliteti: Keşe, Bügin, Erteñ, Almatı: Ğılım Basımevi.

Kazakların hayat anlayışını tarihî gelişimleriyle ele alan çalışma, dört bölümden ibarettir. Kazak halk hekimliğinde önemli bir yer tutan sınıkçılık/kırıkçılık konusu, kitabın III-bölümünde *Sınıkçılık/Kırıkçılık, Ancak Hayvanların Anatomi Yapısına Hakim Olma Sonucu Edinilebilir* adlı ayrı bir başlık altında; kırıkçıların kırık-çıkık tedavilerinde başvurduğu çeşitli sağaltma yöntemleriyle birlikte anlatılmıştır.

Eseri, aşağıdaki dört bölüm oluşturmaktadır:

1. Mentalite, Objektif Durumlara Göre Kalıplaşır
2. Halk Mentalitesi, Halkın Örf-Adetlerinde Saklıdır
3. Kazak Halkının Dünya Görüşü Mentalitesi
4. Kazak Mentalitesi Gelecekte Ne Şekilde Değişebilir?

JAKSILIKOV, Aslan (2006), Şamanizm men Folklor, Almatı: Jazuvşı Basımevi.

Çalışmanın asıl konusu olan Şamanizm'in, folklordeki yeri ve önemi tarihî gelişim içerisinde ele alınmış ve halkın sağaltma işlemlerinde uyguladıkları şamanlara özgü ritüeller, icralar ve yöntemler konusun da anlatılmıştır.

QAYDARI, Abduali (2009) Qazaqtar Ana Tili Aleminde, C1. Almatı: Daik-Press Basımevi

Çalışma 3 ciltten İnsan, Toplum, Doğa başlıkları altında kazak halkının budun biliminden kaynaklar ortaya konulmuş.

Kitabın 1. Cildi aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. İnsan doğası
2. Yaşam, hayat
3. Akrabalık
4. Gıda
5. Sağlık
6. Ana dil dünyası
7. İnsan isimleri
8. Ölüm

Sağlık alt başlığı altında tıbbi terimler ele alınmıştır.

KALİYEV, Seyithamza (2010), Emdik Retsepter Entsiklopediyası, Almatı: Arıs Basımevi.

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çalışmada, Kazak halk hekimliğine yıllarını adanmış olan yazarın, şifalı bitkilerden hazırlanmış olduğu ilaçların kullanımı, yapılışı ve hangi hastalıklarda kullanılması gerektiğine dair bilgiler yer almıştır. Ayrıca eserin son bölümünde Tibet tıbbının şaheseri olan “Çjud-Şi” kitabının bazı bölümlerine yer verilmiştir. Bu bölümler ilk defa Kaliyev tarafından Kazakçaya tercüme edilmiştir.

BEGMANOV, Kasımhan (2010), Halqı Mıqtınıñ – Saltı Mıqtı, Almatı: Ölke Basımevi.

Dört ana bölümden oluşan eserde; Kazak halkının unutulmaya yüz tutan örf-adetleri, gelenek-görenekleri, uzak-yakın tarihi, kültür örnekleri, tabu, örtmece ve arkaik sözleri, milli kıyafetleri ile yemekleri, dört tülük hayvanı, inançları, kuş ve tazi köpeğiyle avcılık gelenekleri, halk takvimi, rüya tabiri, yedi hazinesi, jil qayıruwı ve ölçü birimleri gibi konular ayrıntılı şekilde anlatılmış ve araştırma konumuz olan Kazak halk hekimliği konusuna II-bölümde geniş yer verilmiştir. Kitabın diğer kitaplardan ayıran önemli özelliği ise alanın uzmanlarıyla sohbet edilerek kesin bilgiler üzerine ortaya konulmasıdır.

M. AVEZOV EDEBİYAT VE SANAT ENSTİTÜSÜ (2013), Babalar Sözi, 93. Cilt, Astana: Foliant Basımevi.

100 ciltlik “*Babalar Sözi*” (*Ecdatlar Sözü*) dizisinin bu cildi, halkbiliminin *Magiyalıq Folklor (Büyüsel-Dinsel İçerikli Folklor Ürünleri)* dalına ayrılmış olup; bädik, bakşı icraları, alkış ve (şükran duygularının ifadesi; görülen iyiliklere, tadılan nimetlere ve yaşanan güzelliklere karşı minnet duygularını ifade etmek için söylenen sözler) kargış (beddua) sözleri, bata (dilek, dua), tabu sözler, arbav (sağaltma işlerinde uygulanan telkine dayalı nazım türü), yalvarma, diş kurtunu göçürme, cin çağırma gibi önemli konuların derinliklerine inilmiştir.

ÇERDEBAYEV Boris, UIAN Abiş, (2013), Qazaq Mädeniyetiniñ Şıǵu Tarihi (Qazaq Halkı Tabiǵat Mınajatı Men Emdew Magiyası), Cilt I, Almatı.

Bu çalışmada Kazak halkının bakşılık geleneği incelenmiş: Dede Korkut’tan başlayan Bakşılık geleneği ve halk arasında bakşılıkların hastaları tedavi yöntemlerine yer verilmiştir.

Kitap aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Tanrıçılık ve Tabiata Minacaat Etmek
2. Kazak İnançında Ruhlar ve Periler

3. Kazaklar’da Bakşılık sanatı, Bakşılıktaki Dede Korkut Geleneği, Bakşılık Kabiliyeti Ortaya Çıkmasında Dış Nitelikler, Bakşılıktaki Cin, Cin Çağırma ve Cin kovalama, Baksı oyunu, Bakşısı Sarını, Hastalığı Başkaya Göç Ettirme, Kadın Kısırlığı Tedavi, Kazak Kadın Bakşılığı, Bakşılıktaki Kâhinlik, Kazak Bakşılığında Zehirli Böcekleri Büyüleme, Tabipçilik, Bädik Söyleme, Bakşılığın Kazak Kültüründeki yeri

TÖLEVBAYEV, Äbdeş (2013), Qazaq Halqı Etnografiyasınıñ Mäseleleri, Almatı: Service Press Basımevi.

Karlygash ASHIRKHANOVA

Eser, yazarın 1970 yılından bugüne kadar hazırlamış olduğu etnoğrafya ile ilgili makalelerinden oluşmuştur. Yazılarının büyük çoğunluğu kadim dönem inançları üzerinedir. Batıl inançlara dayanan gelenek-görenekler ve örf-adetlerin ortaya çıkışları incelenmiştir. Ayrıca Kazak baksılık geleneği, Kazak inançlarında ruhlar ve cin-periler ve defin ritüeli gibi konulara da geniş yer verilmiştir. Çalışma Kazak, Rus ve İngiliz dillerinde hazırlanmıştır.

SADUAKAS, Esimbay (2014), Tağılmğa Tağzım, Almatı: Dawır Basımevi.

Kitap aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Dünaygörüŝ
2. Ruhlar ruhu ve talimi
3. Halk Hekimliđi Tarihi ve Būgünü
4. Allah Emanetini Onurlandıran Kıdır Ata (*Canarıŝ Caksılıkoğlu'nun keni tedavileri hakkında halkla açık repörtajı yazılmıştır*).
5. Kadın Önemi
6. Yalan, Eğitim, Akıl, Bilim
7. Çocuk ve Eğitim
8. Tolgay Oğlumuz Kazanmıŝ
9. Selam Mektubu *adlı bölümlerden oluşur*.

Temel konumuzla ilgili, *Halk Hekimliği Tarihi ve Bugünü* bölümünde, çevrenin etkisinden çeşitli hastalıklar meydana geldiği söz konusudur. Bu yüzden halk şifa aramaya mecbur kalmıŝtır. Bundan dolayı Halk Hekimliği geliŝmiŝtir. Halk hekimleri şifa olacak ilaçları ottan ve hayvanlardan bulmuŝtur. Şifacıların hastalık tipine, organizmaya etkisine göre değerli bir isim verildiği yazılmıştır. Şifacıların temeli olan baksıları, Sovyet imparatorluğunun sömürge politikası, eskinin kalıntısı diye, yeni bir topluluktan "*zenđinleri, mollayı kov kamçıyla*" sloganıyla elimine edilmiştir. Acısını halkın çektiğini yazar dile getirmiştir.

Son Bölümde: Bädik, Arbaw, Tasattıq (Yađmur Çağırmak), Kırk Bir Taŝ, Kürek Kemiği ile geleceğe Bakmak, Gökbilimcisi, Hastayı Okuyup Üflemek, Temizlemek, Sıtma, Yılan Sokmak, Kőr, İğneyle Tedavi, Sülük, Şeker Hastalığı, Suyla Tedavi, Yorum Yapmak, Can Őifası, Canarıŝ Emci konuları altında değerlendirilmiştir.

OMARBEKOV, Talas (2015), Ortalık Aziya Köŝpelileri Örkeniyetiniň Tarihi, 2-cilt, Almatı: Kazak Universiteti Matbaası.

Deneme çalışmada; göçebe toplumların evren ve zamana bakış açıları, geleneksel kùltürün gelişim meseleleri, halkın inanç ve tabu sisteminin doğayla bağlantısı, yerleŝik ve göçebe toplumların etnokùltürel ve dinlerarası süreçleri, göçebe kùltür sisteminde ŝehirlerin kalkınması, tarihî belgelerde geçen Türk-Sođđ ilişkileri gibi konseptik konulara yer verilmiştir. Çalışmada yer alan göçebe halkların geleneksel kùltür tarihi konusu, arŝiv belgeleri ve etnografik gezi verileri temelinde hazırlanmıştır. Ayrıca bolŝeviklerin yürüttüğu toprak politikası ve göçebe halkların güç zoruyla yerleŝik hayata geçirilme sürecinde geleneksel hayvancılık sisteminin çöküşü sorunları da dâhil edilmiştir.

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kitabı oluşturan üç ana bölümün bir bölümü Kazakların doğayla ilişkileri üzerine ayrılmış olup, *Halk Baytarlık Bilimi, Halk Tıbbı, Baksılık ve Bahsılığın Gelişimi* gibi konular ele alınmıştır.

Eser, aşağıdaki üç ana bölümden ibarettir:

1. Orta Asya Halkları: Doğa ile Toplumun Karşılıklı İlişkileri
2. Kültürel Yakınlaşma Olarak Orta Asya Bölgesi
3. Göçebe Halkların Geleneksel Hayvancılık Sisteminin Çöküşü

AYDARHANULI, Kayrat, (2018), Qazaq Emşiligi, Almatı: Palitra Press Basımevi.

Eserin, “*Halk Hekimliği Üzerine*” başlıklı I-bölümünde yazarın, halk hekimliği üzerine daha önceki yıllarda kaleme aldığı makaleler ve deneme yazılarına yer verilmiştir. Çalışmanın en önemli bölümü olan II-bölümde, Kazak halk hekimliğinde geçmişten günümüze kadar uygulanmakta olan sağaltma yöntemlerinden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra evcil ve yabanî hayvanlar, bitkiler, ağaçlar ve mineral maddelerden elde edilen ilaçların kullanımı ile yapılışı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Meyve, sebze, hububat ve otların; kuş ve hayvan etlerinin; et ve süt ürünlerinin ve halk hekimliğinde sık kullanılan tuz, şap, vitriol vb. mineral ilaçların insan sağlığına yararlarına değinilmiştir. III-bölümde halk hekimliği ile dinin bağlantısı, sağaltma işlemlerinde gerçekleştirilen dine dayalı uygulamalar ile Kur’an-ı Kerim’de geçen şifa ayetleri ve Lokman Hekim’in ortaya koymuş olduğu tedavi yöntemleri ele alınmıştır. IV-bölümde nezle, grip, soğuk algınlığı, uçuk, siğil ve çocuk hastalıkları gibi sağlık sorunları yaşandığında ev ortamında uygulanabilen pratikler üzerinde durulmuştur. Kitabın son V-bölümü ise Kazak halk hekimliğinde kullanılan ölçü birimlerine ayrılmıştır.

Bu çalışma aşağıdaki 5 ana bölümden oluşmaktadır:

1. Kazak Hekimliği Üzerine
2. Kazak Halk Hekimliğinde Uygulanan Basit Tedavi Yöntemleri
3. Tedavinin Derde Derman Olması Allah’ın Şefaatinde! (Şifa Allah’tan!)
4. Ek Bölüm
5. Kazak Halk Hekimliğinde Kullanılan Ölçü Birimleri

Bu ana bölümler de kendi içinde birkaç alt başlıklara ayrılmıştır.

AYDARHANULI, Kayrat, (2019), Qazaq Emşiligi: Tört Tülik Mal Önimderi, Almatı: Palitra Press Basımevi.

Yazarın, “*Qazaq Emşiligi*” adlı çalışmasının devamı olan bu eserde, halk hekimliği üzerine daha önceki yıllarda kaleme aldığı makaleler, deneme yazıları ve “t(d)ört tülik” (at, deve, sığır, koyun-keçi) evcil hayvanlardan elde edilen ilaçların kullanımı ve yapılışı ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

AYDARHANULI, Kayrat, (2019), Qazaq Emşiligi: Añ-Qus, Jändikterdiñ Emdik Qasıyetteri, Almatı: Palitra Press Basımevi.

Yazarın, “*Qazaq Emşiligi*” adlı çalışmasının devamı olan bu eserde, halk hekimliği üzerine daha önceki yıllarda kaleme aldığı makaleler, deneme yazıları ve

hayvan, kuş ve böceklerden elde edilen ilaçların kullanımı ve yapılışı ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

HOJALIMOV, Ziyadan (2013), Halıq Emşileri Anıqtamalığı, Almatı: Şalköde Basımevi.

Çalışmada, halk hekimliği ve kamu sağlığına yapmış olduğu hizmet ve katkılarına göre seçilmiş olan Kazakistan Halk Hekimleri Derneği'ne mensup 100 üyenin özgeçmişi ve uyduladıkları tedavi yöntemleri yer almıştır. Ayrıca Kazak halk hekimliğinin tarihi hakkında kısaca bilgi ve sağlıkla ilgili vecizeler verilmiştir. Kitap, hem Kazakça hem de Rusça olarak hazırlanılmıştır.

Ulusal Halk Hekimi Derneği tarafından her sene halk hekimleri kongresi düzenlenmektedir. Aşağıda kongredeki birkaç bildiri kitabının künyesi verilmiştir:

HOCALIMOV, Ziyadan (2004), Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Ötkeni, Bügini, Bolaşağı – 1, Almatı: Nurlı Alem Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2005), Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Ötkeni, Bügini, Bolaşağı – 2, Almatı: Nurlı Alem Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2005), Qazaqstan Respublikası Dastürli Emes Halıq Meditsinası, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2006), Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Baqsılıq Öneri, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2006), Tılsım Düniyenin Qupiya Emderi, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2006), Ruhani Emşilik Ğalamatı, Almatı: Şalköde Basımevi.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2008), Dari-Darmeksiz Emdewdin Kupiya Sırları Men Negizderi, Türkistan: Mirza Basımevi.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2007), Duğa Küşinin Fizikalık Negizderi, Türkistan: Mirza Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2007), Qazaqstan Men Orta Aziyadağı Halıq Emşiliginin Örkendewi, Almatı: Şalköde Basımevi.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2009), Fiziçekkiye Osnoviy Narodnoy i Netraditsiyonnoy Meditsiny, Türkistan: Mirza Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2008), Qazaqtın Köripkel Jane Boljampaz Babaları, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2009), Qazaqtın Ğalım Şipageri Ö. Tilevkalılu, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2009), Şipagerlik Dastüri Jane Filosofiyası, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Ğalamnın Jumbağ Sırları, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Tselitelsaya Traditsiya i Filosofiya, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Qazaqstannın Darındı Emşileri – Odarenniye Tseliteli Kazahstana, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Ruhani Jane Muzıkalıq Şıpagerlik, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2011), Halıqrıq Şıpagerликтin Bayteregi, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2011), Densawlıqtı Jaqsartuw Joldarının Tasilderi, Almatı: Şalköde Basımevi.

3. Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Makaleler

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2011), “Halıq Emsiligi – Allanın Sıyı, Ult Murası, Halıq Qazınası”, Yasawi Habarşısı, Sayı 4 (56), s. 63-68.

Adı geçen makalede halk arasındaki *emciler, abızdar, bakşılar, balgerler* eski Kazaklar İslamiyeti kabul ettikten sonra eski inanış ve uygulamaları devam ettirdikleri belirtilmiştir.

ÖMEŞULU, Abdısabır (2011), “Qazaqtıñ qalıq meditsinası – qundı madeni muramız”, Vestnik AGİUV, Sayı 1, s.10-12.

Kazakların gelenek ve göreneklerinden yola çıkarak, Kazak Halk hekimliği milletin önemli hususlarından biri olduğunu açıklamıştır. Kazakların Sovyet döneminde halk hekimliği uygulamalarının yasaklandığı ve halen değeri anlaşılmamış olduğu söz konusudur.

Prof. Dr. Aygün ATTAR - Prof. Dr. Elfine SIBGATULLİNA, Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK - Yrd. Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA (2011), “Rusya Federasyon’da Türk Tarihi İle İlgili Yazılmış Tezler Üzerine Bir Katalog Çalışması” Karadeniz Dergisi, 2012, Sayı 15, s. 39-88.

Bu çalışma, “Geçmişten Günümüze Rusya’da Karadeniz ve Türkoloji ile İlgili Tezlerin Bibliyografyası ve Bunların Türkiye Türkçesine Çevrilmesi” projesi kapsamında hazırlanmış ve Karadeniz Dergi’nin 15. Sayısında yayınlan makaleye ilavedir. Bu makale tezler üzerine yapılan katalog çalışması ve kazak halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur.

JALIMBETOV, Qudaybergen (2017), “Halıq Meditsinası Men Resmî Meditsina Salasınıñ Özara Baylanıstarı Men Ayırmaşılıqtarı”,

Halk hekimliği ve modern tıpy aynı çatı altında uygulayan doktorun açtığı sağlık merkezi ve hayat yolundan bahsedilmektedir.

QALŞABAYEVA, Bibiziya (2017), “Halğ Meditsinasıǵı dini nanım-senimderdın semiyotıkası men semantıkası”, KazNU Bulletin. History series N1. Ss 196-202.

Bu makalede Kazak halk hekimliğindeki İslamiyet öncesi ve sonrasında dinin etkisi üzerine durulmuştur.

SARSEMBİNA, Q.Q., SAUTBEKOVA, A. Ğ. “Qazaq Baqsılıq Öneri” ĀOJ:256:39 (512.122)

Makalenin esas konusu olan *Bakşılık* tanımının üzerinde durulmuştur. Bakşılık sarın, Şamanizm, eski Türk inançların izlerini incelemiştir.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2018), “Halıq Meditsinası jane Sırqattı Emdew Joldarı”, Molodoy Uçyomy Dergisi, Sayı 5 (1), s. 73-76.

Karlygash ASHIRKHANOVA

Günümüzdeki Halk hekimliği ve tedavi yöntemleri özelliklerine açıklama yapılmıştır. Kazak halk hekimliğinin kaynağı tılsımlı bir varlığa dayanıldığı anlatılmıştır.

NİYAQULOV, S (2011), “Janına Şipa İzdegenderdi Jılı Sözben de Emdewge Boladı”, Ana Tili Gazetesi, 17-23 Şubat, s. 8.

Halk hekimliğinin önemi ve hastaları tedavide verimli olaabilecek öneriler söz konusudur.

TOQSABAYEVA, M., YULDAŞEVA, Y. (2011), “Janğa Şipa – Mineraldı Sular”, Geografiya jane Tabiğat Dergisi, Sayı 1, s. 15-17.

Kaplıcalar ve mineral madde içeren suların tedavide faydası tanıtılmıştır.

ABDİKADİRULI, M. (2011), “Qazaq Emsiligi men Darigerligi”, Dastür Dergisi, Sayı 5, s. 48-50.

Kazak halk hekimliği ve bilimsel tıp özellikleri anlatılmıştır.

KELES, M. (2012), “Oqığan Duğa Qawip-Qaterge Qorğan Boladı”, Qazaqstan Ayelderi Dergisi, Sayı 10, s. 28-29.

Halk hekimliğinde dinsel tedavi yöntemleri incelenmiştir.

ATAŞ, Berik (2013), “Şamandıq Metafizika: Älemdik Yerik Ayasındağı Baqsı Fenomeni”, Tamır Dergisi, Sayı 4, Sonbahar, s. 37-42.

Halk hekimliğinde Bakşının yeri ve önemi söz konusudur.

SÜLEYMEN, M. (2011), “Tegi Tanımal Emsi”, Qazaqstan Ayelderi Dergisi, Sayı 11, s. 28-29.

Halk hekimi hayatı ve tedavi yöntemleri anlatılmıştır.

ESENĞAZI, N. (2018), “Qazaq Meditsinasının Şığuw Tarihi”, Dastür Dergisi, Sayı 6, s. 36-41.

Kazak halk hekimliğinin kökeni, çıkış tarihi zikredilmiştir.

İBADULLAYEVA, Z. SEYLBEOVA, A. (2019), “XIX yüz yılın Başı XX yüz Yılı: Hekimlik ve Tedavi Yöntemleri” Al-Farabi Üniversitesi Habarşı Dergisi, Sayı 2,(93). s. 252-257. Makalede halk hekimliğinin tarihi söz konusudur. Kazak halk hekimliği konusunda Rus ve yabancı bilim adamları ve seyahatler tarafından yazılan çalışmalar tanıtılmıştır.

ASHIRKHANOVA, K (2021), Kazak Halk Hekimliğinin Kaynağı, folk/ed. Derg, 2021; 27(1):101-118

Adı geçen makalede Kazak halk hekimliğinin ilk uygulayıcıları olan bakşların tedavi yöntemlerinin tespiti yapıлып, zaman aşamasına uğrayarak şekil değiştirdiği üzerinde durulmuştur.

ASHIRKHANOVA, K (2021), “Kazak Halk Hekimliğinde Animistik İnanca Dayalı Benzeri Benzer ile Sağaltma Pratiği”, Cilt 17, Sayı 129, 162-175

Bu çalışmada, Kazakistan’ın Batı ve Güney bölgelerinde alan araştırmasıyla gerçekleştirilen büyüsel-dinsel nitelikteki tedavi yöntemlerinin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Kazak halk hekimliğinde geçmişten günümüze dek gelen animistik inanca dayalı benzeri benzer sağaltma pratiği uygulamaları

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

örneklerle açıklanmıştır. İlkel toplum insanların, sağlığını koruması ya da yakalandığı hastalık türlerinden kurtulması için icat ettikleri her tür tedavi pratiği, günümüzde dinen ya da bilimsel olarak onaylanmasa bile, halk hekimliğinin modern tıbbın ortaya çıkışında atılan ilk(el) temeller olduğu bir gerçektir. Bu doğrultuda insanoğlunun yaradılışından günümüze sayısız tedavi yöntemi icat edilmiş ve geliştirilmiştir.

4. Tezler

Kazakistan'da Halk hekimliği ile pek çok tez çalışılmamıştır. Ulaştığımız tezler şunlardır:

ŞAHMETOV Belgibay Amangeldiyevič (1998), Halk Hekimliği Uygulamaları ile Sinir Hastalıkları Tedavi Yöntemleri, Amatı, Sancar Asfendiyarov Tıp Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora tezi.

Bu tezinde sinir hatalıkları tedavi eden ocaklarda, 159 kişinin tedavi için yapılan uygulamaları tanıtılmıştır.

TUĞBA Örnek (2012), “Kazaktın Halk Meditsinasının Kupiyası” adlı eserin Türkiye Türkçesi'ne Çevirisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bu tez, Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine çevrilerek, Kazak halk tıbbının sırrını çözmeyi amaçlamaktadır. Çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Günümüze kadar halk hekimliği üzerine yapılan 15 kitap, 15 makale, 15 tez tespit edilmiştir. Onların Toplamda 15 adet çalışma makalemizde zikredilmiştir.

ASHIRKHANOVA, Karlygash. (2019), Kazakistan'da Halk Hekimliği. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi. (Doktora)

Bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kazak halk hekimliğinin kaynağı ve tarihi üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm, Kazak Halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemlerine ayrılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde hastalığın seksen türü ve bu hastalıkları iyileştirmek için uygulanan farklı tedavi yöntemleriyle reçetelere yer verilmiştir. Ele alınan konularda yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerin verilmesinin ardından sözlü kaynaklardan edinilen bilgiler aktarılmıştır. Çalışma sonuç bölümünde bu üç bölümde ele alınan konularla ilgili olarak değerlendirilmeler yapılmıştır.

5. Sonuç

Kazak halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalar bağımsızlık yıllarından sonra arttığı görülmektedir. Modern tıbbın temeli olan halk hekimliğinin hemen hemen her konuda araştırma ve gözlem yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar genellikle halk hekimliği kurumu bünyesinde yapıldığını rastlamaktayız. Çalışmaların çoğu akademik yayımlardan ziyade gazeteler ve aylık dergilerde yayımlanmıştır. İncelenen kaynaklarda tespit ettiğimize göre alan araştırma sırasında toplanan malzemeler sonucunda ortaya konulan eserler olduğu görülmüştür. İlk yazılı kaynakların çoğu Rus gezegenler tarafından yazılan araştırmalar olduğu tespit edilmiştir. Günümüze kadar halk hekimliği değerimize yeterince önem verilmediğini

Karlygash ASHIRKHANOVA

kanıtlayabiliriz. Toplumda halen halk hekimliği denildiği zaman olumsuz düşünce devam etmektedir. Öyle olması ise farklı sebeplerden kaynaklandığı da söz konusudur. Bu sorunların giderilmesi ve halk hekimliğinin değerinin artmasında Halk hekimliği ve halk hekimleri üzerine bilimsel çalışmalar yapılması son derece önemlidir. Makalede Kazakistan'da halk hekimliği üzerine yapılan bilimsel çalışmalar kitap ve kitap bölümü, makaleler, tez çalışmalarda olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Günümüze kadar halk hekimliği ile ilgili yayımlanmış kitap ve kitap bölümü halk arasında bulunan farklı alan uzmanlarının günlüklerinden oluşmaktadır. Kitapların bir kısmı ise tarihçiler ve tıp doktorların araştırma sonucu ortaya konulduğu tespit edilmiştir. Makaleler Kazakistan Üniversitelerinin araştırma dergileri ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilmiş bilimsel kongrelerin tam metin kitabındakiler listeye konulmuştur. Halk hekimliği konusunda çok az sayıda tez konusu çalışıldığını görmekteyiz. Bu konuda ayrıntılı incelemeler, folklor metin çalışmaları, saha araştırmaları, karşılaştırmalı araştırmalar yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Neticede 10 kitap, 23 makale, 6 tez makalede incelenmiştir. Toplamda 49 adet çalışma burada zikredilmiştir.

KAYNAKÇA

- ATTAR Aygün, SIBGATULLİNA Elfine, ALTINKAYNAK Erdoğan, SARIKAYA Yalçın (2011), **Rusya Federasyon'da Türk Tarihi İle İlgili Yazılmış Tezler Üzerine Bir Katalog Çalışması. Karadeniz Dergisi, 2012, Sayı 15, s. 39-88.**
- HOCALIMOV, Ziyadan (2013). *Halıq Emşileri Anıqtamalığı*. Almatı: Şalköde Basımevi.
- MİLLER, Vsevolod (1897). **İz Oblastiy Kirgizskih Verovaniy. Jivaya Strana.** Baskı 4. Sayfa 20. <https://www.booksite.ru/jiv/1897.htm>. (05.07.2017)
- ORAZAKOV, Estöre (1989). *Qazaq Halıq Meditsinası*. Almatı: Ğılım Basımevi.
- ŞÜLEMBAYEV, Katırşat (1978). *Täwipsildik Degen Ne?* Almatı: Qazaqstan Basımevi.
- <http://kazneb.kz/FileStore/dataFiles/75/ef/1556494/content/full.pdf?time=1513297297494&key=0a3aac378e252f382b31b9a5037bbd16&isPortal=true> Erişim tarihi 19.08. 2020